

A BÁNFFY CSALÁD ALSÓLINDVAI UDVARA ÉS KÖNYVES MŰVELTSÉGE

A SZERVEZŐDŐ magyarországi protestáns egyházak a nyugat-magyarországi területen is az egymással összeházasodó, de mindenképpen szoros napi kapcsolatot tartó főúri családoknak köszönhetik megszilárdulásukat. Egyháztörténeti szempontból a terület azért is külön figyelmet érdemel, mert a protestáns vallások egyházszervezeti elkülönülése csak a XVI. század legvégén kezdődik, és végérvényesen a csepregi zsinaton zárul le (1612). A Zrínyi, a Nádasdy, az Istvánffy, a Batthyány, a Thurzó, a Révay családok mellett az alsólindvai Bánffyakra hárult az a felelősség, hogy a vallási változásokat a szélsőséges irányzatoktól való távolmaradás mellett úgy támogassák, hogy életben tudják tartani a kulturális élet valamennyi intézményét. Miután a Bánffy család könyvtáráról nem maradt fenn korabeli jegyzék, könyves kultúrájukat csak az általuk pártfogolt nyomda történetén és kiadványain keresztül tudjuk jellemezni, valamint azzal a protestáns értelmiségi körrel, amelynek tagjai jelen voltak udvarukban. Szólnunk kell továbbá a világi értelmiség alsólindvai megjelenéséről is.¹

A XII. században érkeztek Magyarországra a Bánffy család ősei, és a család tagjai a XV. század végére már jelentős tisztségeket töltöttek be.² A XVI. században az (alsó)lindvai és a bolondóci ágat tartja nyilván a genealógiai szakirodalom. A lindvai ágon a legmagasabb rangra Bánffy János jutott, aki 1530-tól haláláig, 1534-ig a nádori tisztséget töltötte be. Az ő fia, Bánffy István (1522–1568)³, országbíró, Zala megye főispánja (1560–1568) már protestáns volt, János unokája, Bánffy Miklós (1547–1593)⁴ főpohárnok pedig a terület protestáns egyházának egyik fő támasza lett. Hasonlóan a többi magyarországi arisztokrata családhoz, a XVII. század első felében élő családfő, Kristóf (1577–1644), Somogy és Zala megyék főispánja (1622–1643), tárnokmester, majd főpohárnok, katolizált. A katolizáció a szakirodalom szerint 1598-ban következett be, akkor, amikor a főúr udvarába hívta Simon Bratulich pálos szerzetest.⁵ Annak ellenére, hogy két feleségétől Kristófnak 12 gyermeke született, megérve valamennyiük halálát, vele az alsólindvai ág kihalt.⁶ Alsólindvát rövid időre Nádasdy Ferenc, majd annak

1 Az alsólindvai Bánffy család XVI–XVII. század történetére a leginkább használatos források: Séllyei Elek: *Alsólindvai Bánffy nemzetség naplója*. Tudománytár, Új folyam 5. év. 9. kötet. Buda, 1841. 252–260., 321–325. (SÉLLYEI 1841); Horváth Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942. (HORVÁTH 1942); Németh József: *Lendva kulturális és irodalmi jelentősége*. In: *Naptár '87*. Murska Sobota, 1986.; Tantalics Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből*. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja. Zalaegerszeg, 1988. (TANTALICS 1998); Kulcsár György: *Az halálra való készületről rövid tanóság*. Bevezette Fabiny Tibor. Bp., 1990. Ráday Gyűjtemény; Tőke Ferenc: *Spira doktor hitelhagyása. Szigeti győzelem*. Bevezette: Tőke Ferenc. Bp., 1996. Eötvös József Kiadó (Eötvös Klasszikusok, 9) (TŐKEI 1996); Bence Lajos: *A XVI. századi irodalom és nyomdászat*. Muratáj, 2000. 177–182.; Hubert Ildikó: *Kulcsár György az alsólindvai prédikátor*. Lendva, 2001, Galéria-Múzeum Lendva (HUBERT 2001)

2 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel nemzékrendi táblákkal*. I. kötet, Pest, 1857. 160–162. (reprint: Bp., 1987, Kossuth Kiadó; digitális kiadás (CDROM) Bp., 1999, Arcanum Kiadó)

3 Felesége: Guthi Országh Magdolna.

4 Felesége Zrínyi Orsolya, leánya Anna, Révay János felesége volt.

5 HORVÁTH 1942. 35.

6 Első felesége Mérey Anna, második Draskovich Ilona volt. HORVÁTH 1942. 36.

lefejezése és jószágvesztése (1671) után az Esterházyak szerezték meg birtokul.⁷ Közben a Bánffy család bolondóci ága is kihalt a XVI. század végén, az ugyancsak protestáns Bánffy László (meghalt 1584) főajtónálló, főlovászmester, zalai főispán (1569–1579) fiainak korai halálával.⁸

Paul Eber *Calendarium historicum*a számos kiadást ért meg Wittenbergben, és nagyon népszerű volt a protestáns világban. Sok fennmaradt példánya bizonyítja, hogy a Bibliához hasonlóan használták a családok életében történt jeles események feljegyzésére. A protestánssá lett Bánffy István vásárolta meg az 1551. évi kiadás egy példányát, és vele kezdődően generációról generációra feljegyezték a családdal, illetve szűkebb környezetükkel kapcsolatos eseményeket – gyakran visszaemlékezve is –, így az 1522 és 1617 közötti idők fontos család- és kortörténeti forrásává vált. Sajnálatos módon az eredeti példány elkallódott, így csak az 1841-ben kiadott szöveget ismerjük.⁹ A Bánffy család könyvtárának darabjai nem maradtak ránk, joggal feltételezhető azonban, hogy az Alsólindván kiadott, vagy a korban nekik ajánlott, vagy az udvarban keletkezett művek is birtokukba kerültek.

1571-ben, abban az évben, amikor Rudolf Hoffhalter nagykorúvá vált, Báthori István betiltotta az uralma alatt álló területeken a protestáns művek kiadását. Hoffhalter Bánffy Miklós birtokára, Alsólindvára költözött felszerelésével. Innen 1574-ben Miksa király rendeletére tiltották ki, ekkor

Zrínyi György vette oltalmába Nedelicen.¹⁰ Az alsólindvai évekből négy kiadványa ismert, közülük három Kulcsár Györgynek, az udvari prédikátornak a munkája, lelki tanítások,¹¹ egy pedig – amelyből példány nem maradt fenn – Tőke Ferencnek a szigetvári diadalról írott krónikája.¹²

Kulcsár György feltehetően Szlavóniából származott, családja a török elől húzódhatott északabbra, Zalába, majd ő maga a Felföldre.¹³ Alsólindvára kerülését „exilium”-ként élte át, amikor 1573. augusztus 28-án Bánffy Miklós udvarába fogadta iskolai magiszternek. Az iskola, amelyben tanított feltehetően már a XIV. századtól kezdve létezett plébániai intézményként.¹⁴ Kulcsár előtt négy protestáns mester nevét ismerjük a Bánffyak naplójából: Orbonai Rác György (1544?-től), Zuhodolyi András, Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkas és Beythe István.¹⁵ Ez utóbbi 1559 és 1564 között volt tanító, majd rövid időre a Nádasdyakhoz Sárvárra költözött. 1565-ben visszahívták lelkésznek, és Alsólindván volt 1574-ig, amikor is Sopronba, majd Németújvárra távozott.¹⁶ Kulcsár György volt tehát az utódja az udvari prédikatori tisztségében, 1577-ben bekövetkező haláláig.¹⁷ Külön kell megemlíteni Tőke Ferenc nevét, aki 1553 és 1556 között élt Alsólindván, de nem tudjuk pontosan, hogy iskolamester, vagy protestáns lelkész volt-e.¹⁸ Bizonyos azonban, hogy itt alkotta két művét is. Az egyik feltehetően meg is jelent Hoffhalter nyomdájában (*Historia obsidionis regiae Sygeth*),¹⁹ a má-

7 HORVÁTH 1942. 36–41.

8 Pál 1576-ban, János 1594-ben halt meg.

9 SÉLLYEI 1841.

10 Borsa Gedeon alapvető tanulmányára (*Rudolphus Hoffhalters Typographie in der gegend von Mur und Drau*. Vjesnik Bibliotekara Hrvatske, 1968. 26–34.) támaszkodva a legfrissebb összefoglalások: V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó, 62–63., és V. Ecsedy Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) 91–98.

11 RMNy 319: *Az halálra való készölettről rövid tanosság*, RMNy 320: *Az ördögnek a penitencia tarto bünössel valo vetekedeserő*, RMNy 334: *Postilla*

12 RMNy 321: *Historia obsidionis regiae, Sygeth*.

13 Életének legteljesebb összefoglalása teljes bibliográfiával, szlovén és német nyelvű fordítással: HUBERT 2001.

14 TANTALICS 1988. 15.

15 SÉLLYEI 1841., HORVÁTH 1942. 24–25.; TANTALICS 1988. 15.

16 ÚMIL 227. (Heltai János)

17 Rajtuk kívül, a későbbi időkben protestáns lelkészként csak Gál János nevét ismerjük Alsólindváról, aki 1616-ban még aktív volt. Vö. HORVÁTH 1942. 28.

18 TANTALICS 1988. 21–25.; TÖKEI 1996. (teljes bibliográfiai feldolgozással)

19 RMNy 321; TÖKEI 1996.

sik (Francesco Spira históriája) Bornemisza Péter 1582-megjelent énekeskönyvének részeként jutott nyomdafestékhez.²⁰

Az Alsólindván élt korabeli értelmiségiek számbavétele kapcsán meg kell említeni Ráskai Gáspár nevét, aki a Bánffy-udvarban (1551–1552) vendégeskedett. Itt írta az *Egy szép história az vitéz Franciscoroul és az ő feleségéről* című verses históriáját, amely Debrecenben 1574-ben jelent meg.²¹ A másik értelmiségi, akinek alsólindvai tevékenységét feltételezzük, Nicolaus Mednienski, aki „rector Beckoviensis”-ként, és Bánffy László titkáráként is szerepel Valentinus Mader trencsényi származású lutheránus tanító *Libellus exercitiorum poeseos schoolasticorum* című gyűjteményében.²²

A Bánffy család könyvtárában az eddig említett műveken kívül bizonyára azok a könyvek is megvoltak, amelyeket a család valamelyik tagjának ajánlottak. Figyelemre méltó a család és Bornemisza Péter jó viszonya. Bornemisza ötkötetes műve (*Postilla*) első darabjának ajánlásában megemlékezik Bánffy László és felesége Somi Borbála támogatásáról,²³ a második kötetet pedig egyenesen ez utóbbinak ajánlotta.²⁴ A 15 éves háború kezdeti sikerei-

nek egyike a gyurgyevői csata (1595. október 30.). Az erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond udvarmestere, Pellérdi Péter egy magyarországi főúrhoz címzett levélben adott leírást a diadalról. A levél 1596-ban Németújváron Joannes Manlius nyomdájában, a szomszéd vár, Alsólindva urának, Bánffy Kristófnak ajánlva jelent meg.²⁵

Minden arisztokrata udvarban számos alumnus, illetve a birtokok gazdálkodását irányító gazdaszt is élt. Számukra a művelődési mintát a főúri család adta, és anyagi lehetőségüktől, személyes indíttatásuktól függően maguk is szereztek be könyveket. Az udvar szellemi színvonalát is jelzi, ha feltűnik egy-egy literátus tisztartó a főúr környezetében. Számos példa említhető, olyanok, mint a Nádasdyak mellett Perneszi György²⁶ és Csányi Ákos,²⁷ vagy Zrínyi György (1598–1626) udvarában Jóna István.²⁸ A Zala megyei Böde községből való Komlós Tamás is ilyen jószágigazgató volt Bánffy László mellett, akinek egy könyve a németújvári ferences könyvtárban maradt ránk: Alexander de Villa Dei: *Doctrinale, cum commentariis Hermannii Torrentini* ... Venetiis, 1519, Petrus Lichtenstein a budai Urban Keym kereskedőnek nyomtatta.²⁹

20 RMNy 513; TÖKEI 1996.

21 RMNy 344; TANTALICS 1988. 16–21.

22 RMNy 611

23 Sempte, 1573 RMNy 333

24 Sempte, 1574 RMNy 355

25 RMNy 785

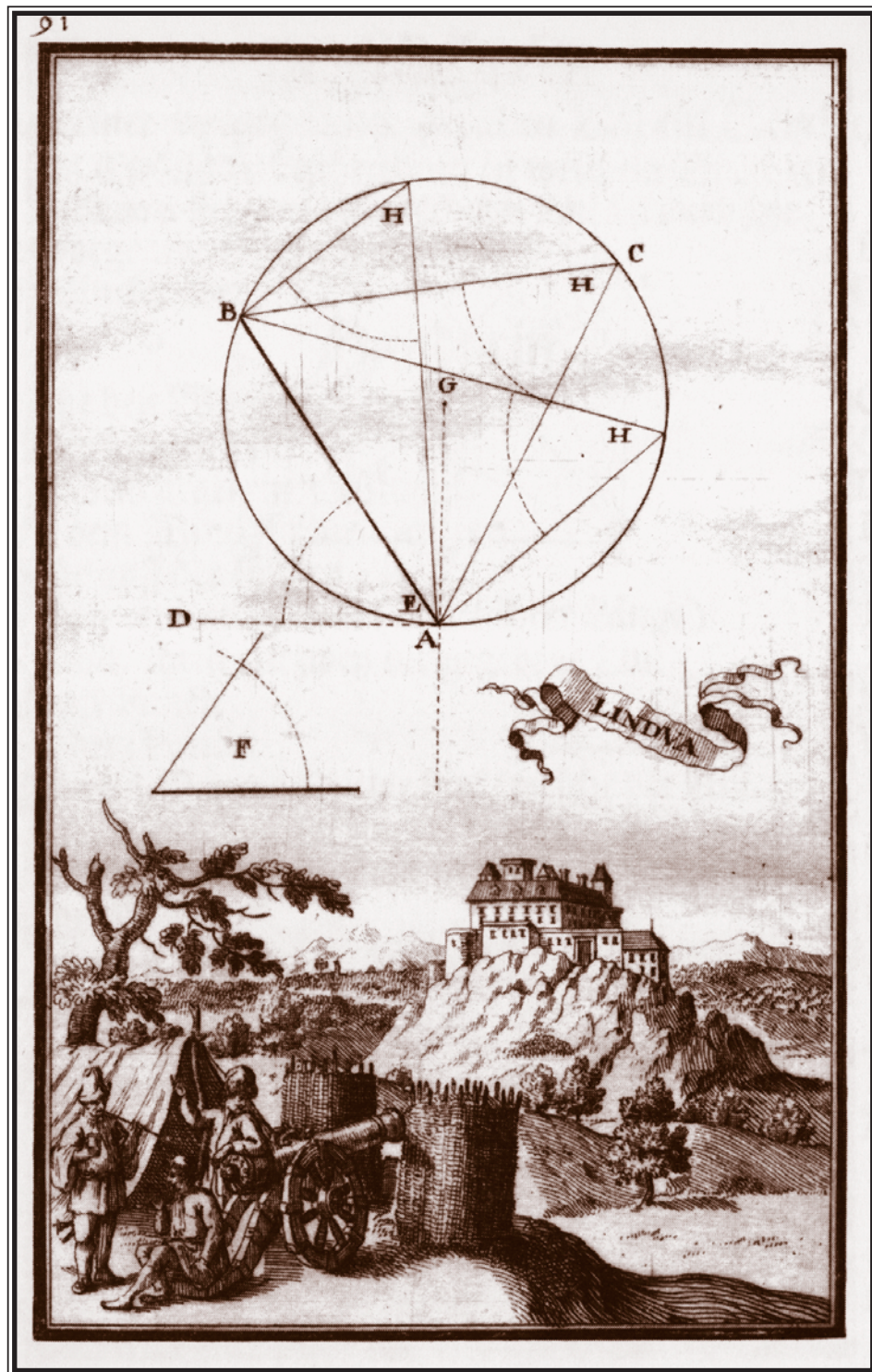
26 Könyvjegyzéke 1560-ból: *Magyarországi magánkönyvtárak, I: 1533–1657*. S. a. rend. Varga András. Bp.-Szeged, 1986 (ADATTÁR 13/1). 13–14.

27 Öze Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562*. I–II. kötet. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.; Vö. Mályusz Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549*. Levéltári Közlemények, 1923.; Istványi Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934.; Papp László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból*. Bp., 1964. /Nyelvtudományi Értekezések. 44./

28 15 könyvről lásd: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Írták és összeáll.: Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1992. Argumentum–Akadémiai Kiadó. /Zrínyi Könyvtár 4./

29 Güssing OFM 3/13

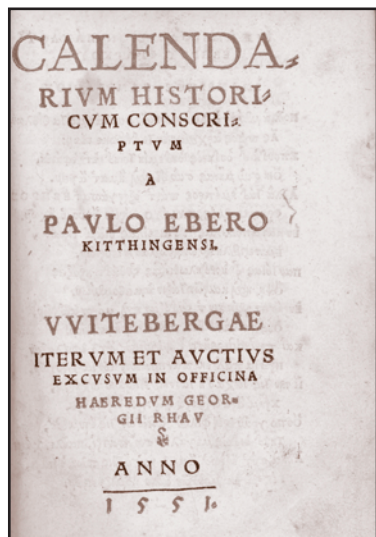
1.

A KIÁLLÍTOTT TÁRGYAK LEÍRÁSA

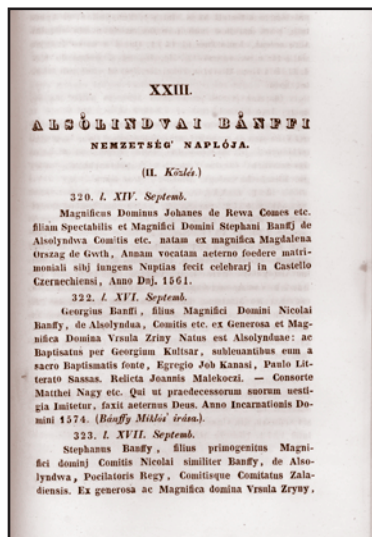
1. ALSÓLINDVA Rézmetszet, 170×115 mm (Justus van der Nypoort) Burckhard von Birckenstein, Anton Ernst: Ertzherzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials. Wien, 1686, Johann Van Ghelen. 4° – OSZK App. H. 1217

2. EBER, PAUL: *Calendarium historicum. Witebergae, in officina haeredum Georgii Rhau, 1551.* 8° – OSZK Ant. 7557

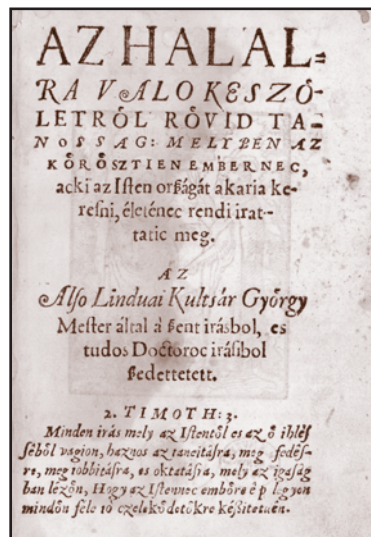
A protestáns történetfilozófia egyik wittenbergi klasszikusa, Paul Eber évente adott ki kalendáriumokat, amelyekben nem csupán a hagyományos kalendáriumi elemek, hanem történeti leckék, tanítások is szerepeltek. Nagyon sok példánya e kalendáriumoknak album amicorumként, Stammbuchként vagy családi naplóként szolgált. A Bánffy család tagjai a legfontosabb családi és történeti eseményeket egy 1551-ben kiadott kalendáriumba jegyezték fel, némelyeket emlékezetből, a bejegyzés idejét sokszor évtizedekkel megelőző eseményekre vonatkoztatva. Az eredeti példány sajnos elveszett, egykor Légrádon, a városka parókáján, majd Budapesten, a Nemzeti Múzeumban őrizték.

3. SÉLLYEI ELEK: *Alsó-lindvai Bánffy nemzetség naplója. Tudománýtár, 9. kötet, 1841.* OSZK 23.763

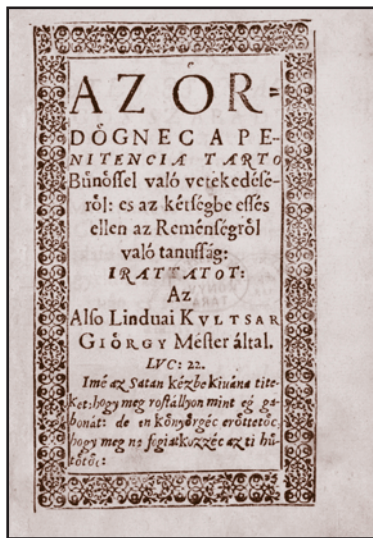

A Bánffy család naplójának (lásd a 2. tételt) eredetije elveszett, a szövegét Séllyei Elek közléséből ismerjük.

4. KULCSÁR GYÖRGY: *Az halálra való készlet-ről rövid tanosság ... Lyndvae, Rudolf Hoffhalter, 1573.* 8°. RMNy 319, OSZK RMK I. 96

Lutheránus elmélkedések a halálra való felkészülésről. Kulcsár György protestáns tanító, majd lelkész a művet Nicolao Banfi de Alsó-lindva ajánlotta. A kötet végén az olvasóhoz (Ad lectorem) címzett fejezet található az örök boldogságról és a kárhozatról.

5. KULCSÁR GYÖRGY: *Az ördögnek a penitencia tartó bűnösökkel való vetekedéséről es az kétségbeesés ellen az reménységről való tanusság. Also Linduán, Rudolf Hoffhalter, 1573. 8° RMNy 320, OSZK RMK I. 97*

A kísértő és a bűnös közti párbeszéd formájú lutheránus elmélkedések. Az ajánlás a Zrínyi család tagjainak, Györgynek, Kristófnak és Miklósnak szól. A mű fordítás Urbanus Rhegius: *Dialogus inter satanam et precatorem penitentem*. (Frankfurt am Main, 1545, Peter Braubach) című művéből.

6. KULCSÁR GYÖRGY: *Postilla, az az evangeliomoknak, mellicet esztendő által a kereszténec gyöleközetibe szoktat olvasni es hirdetni, prædicatio szerint való magyaráztattia... Also Lynduan, Rudolf Hoffhalter, 1574. 4° RMNy 334, OSZK RMK I 114*

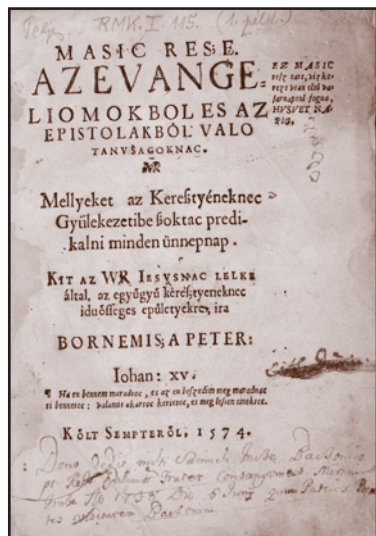

Lutheránus beszédgyűjtemény, bibliai könyvek magyarázata. A szerző a művét Bánffy Miklósnak ajánlotta. A mű nagyon népszerűvé vált a XVI. században, új kiadásai: Bártfa, 1579 (RMNy 426), és Bártfa, 1597 (RMNy 793)

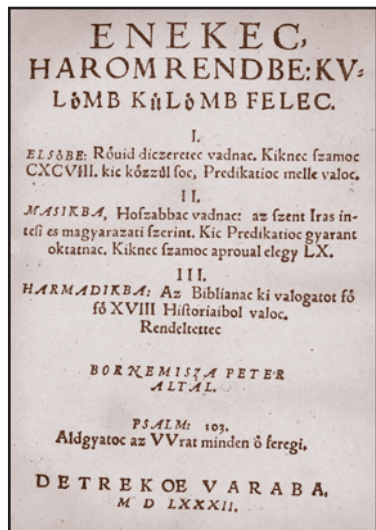
7. RÁSKAI GÁSPÁR: *Vitéz Francisco históriája. Debrecembe, 1574, Komlós András. 4° RMNy 344, MTAK RM I 4r 191*

Ráskai Gáspár maga is nemes ember, feltehetően fia volt a mohácsi csatában meghalt nógádi főispánnak, Ráskai Gáspárnak (? – 1526), 1551 és 1552-ben élt a Bánffyak alsóindvai udvarában. A vitéz Franciscoról szóló széphistóriát (egy Európában elterjedt lovagmesét) itt fordította latin nyelvből magyarra.

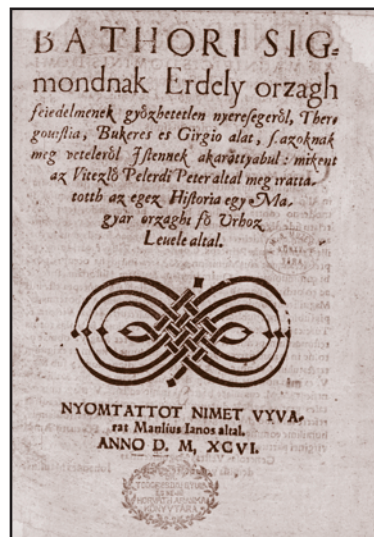
8. BORNEMISZA PÉTER: *Masic része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknac...* Sempte, 1574, typis Bornemisza. 4° RMNy 355, OSZK RMK I. 115

Bornemisza Péter (1535–1584), a magyarországi lutheránus egyház legnagyobb hatású írója a XVI. században, Postilláit az alsókindvai Bánffy László feleségének, Somi Borbála aszszonyynak ajánlotta.

9. ENEKEK HAROM RENDBE (...) *Rendeltettek Bornemisza Peter által. Detrekoe, 1582, typis Bornemisza. 4° RMNy 513, példányunk hasonmás kiadás*

A Bánffy udvarban 1553 és 1556 között élt Tőke Ferenc egyik műve, Francesco Spira története Magyarországon csak ebben a kiadásban ismert a XVI. századból. Spira itáliai jogtudós volt, protestáns lett, de az erőszaknak engedve rekatolizált. Isten azonban megbüntette álhatatlanságáért.

10. PELLÉRDI PÉTER: *Bathori Sigmondnak, Erdely orzagh fejedelmének győzhetetlen nyeresegeről Thergouistia, Bukares es Giorgio alat ... historia ... Nimet Vyvarat, 1596, Johannes Manlius. 4° RMNy 785, OSZK Sztripszky I 1838/45* Pellérdi Péter Báthori udvarmestere szemtanúként számol be historikus levelében a török elleni gyurgyevői csatáról (1595. október 30.). A könyvet a nyomdász Bánffy Kristófnak ajánlotta.

11. ALEXANDER DE VILLA DEI; *Torrentinus, Hermannus, comm.: Doctrinale... Venetiis, 1519, Petrus Lichtenstein für Urban Keym in Buda. – Grammatica Venetiis, 1509, Petrus Lichtenstein für Johannes Pap (in Buda). 4° Güssing OFM 3/130* Az alsókindvai udvar szellemi színvonalát jellemzi, hogy a Zala megyei Bödéről való Komlós Tamás jószágigazgató tulajdonában volt kolligátum is fennmaradt. Komlós bejegyzése: „Suo Jure possidet me Thomas Komlos de Bewde ... Prefectus Bonorum Magistri Domini Ladislai Banffy de Alsolyndwa”.

NÁDASDY FERENC, É.N., OSZK APP. M. 391 - RÉZMETSZET